

De moderne Geschiedschrijving : Een Wetenschap zonder Experiment (*)

Het is mijn bedoeling in deze voordracht de bijzondere positie na te gaan waarin de geschiedvorsing zich thans bevindt. De geschiedschrijving is namelijk een volwaardige wetenschap, met de formele kenmerken van dien en met een eigen plaats in het geheel der wetenschappelijke disciplines. Ze is echter een wetenschap die niet beschikt over het experiment als onderzoekstechniek, dit in tegenstelling tot vele andere disciplines.

I. De moderne geschiedschrijving is een wetenschap

Ziehier een aantal kenmerken die aan de geschiedvorsing het karakter van een wetenschap verlenen. Het zijn allemaal kenmerken die met de wetenschap in het algemeen worden geassocieerd.

1. *De preciese waarneming en beschrijving van het studieobject, het menselijk verleden.*

Aangezien niet het verleden zelf wordt geobserveerd doch de getuigenissen en de resten door en over het verleden nagelaten, dient men eerder te spreken van de zo precies en accuraat mogelijke reconstructie van het verleden op basis van het ons ter beschikking staande bronnenmateriaal. Het gebrek aan precisie van zekere elementen van dit materiaal dient te worden goedgeemaakt door confrontatie met andere elementen zodanig dat getuigenissen en resten van uiteenlopende aard tot één totaalbeeld leiden met de grootst mogelijke nauwkeurigheid.

2. *De kritische methode.*

Deze bestaat erin de waarde van het bronnenmateriaal te onderzoeken en te bepalen. Dit gebeurt in functie van twee essentiële vragen, namelijk « welk is de graad van informatie van de getuige » (in welke

(*) Lezing gehouden op maandag 16 maart 1964. De tekst werd licht herzien voor publicatie.

mate was hij op de hoogte van wat hij mededeelt) en « welk is de graad van betrouwbaarheid van de getuige » (d.w.z. was hij in staat en bedoelde hij precies het geobserveerde mede te delen?). Bij deze kritiek van de bron als getuige komt nog de kritiek van de tekstuele overlevering doorheen de eeuwen, van de oorspronkelijke tekst van het getuigenis (tekstkritiek). De methode en de regels van de kritiek zijn essentieel in de vorming van de historicus.

3. *De eidetische benadering, de objectiviteit.*

Dit is een geesteshouding die alle polemische verdediging van vooropgezette opvattingen, theorieën of ideologieën verwerpt of ze hoogstens als hypothese aanvaardt bij de aanvang van het onderzoek. De geschiedschrijver moet steeds bereid zijn ze op te geven wanneer ze niet stroken met de geconstateerde feiten.

Deze eerste drie kenmerken moeten leiden tot de grootst mogelijke zekerheid in het vaststellen van feiten, gesitueerd in het verleden.

4. *De controleerbaarheid.*

De geschiedschrijver moet de basis van zijn beweringen mededelen zodat hij kan worden gecontroleerd. Anderen moeten zijn redenering en zijn raadpleging van bronnen kunnen overdoen, m.a.w. het informatieproces, de ondervraging van de bronnen, is repeteerbaar. De historicus verlangt niet dat zijn bevindingen zouden worden aanvaard door een daad van geloof, gebaseerd op zijn gezag, maar wel door een daad van inzicht in het door hem geboden bewijsmateriaal en de door hem gevolgde redenering.

5. *Mededeelbaarheid.*

De resultaten van de geschiedvorsing zijn mededeelbaar, d.w.z. ze worden uitgedrukt in een taal die voor alle gevormde lezers toegankelijk is en niet in een of ander esoterisch, symbolisch medium dat alleen voor ingewijden of aanhangers zin heeft.

6. *Specifieke methodes en technieken.*

De geschiedwetenschap heeft in de loop der eeuwen eigen adequate methodes uitgebouwd voor de verschillende behoeften van haar onderzoek. Aldus is een groot aantal « hulpwetenschappen » ontstaan die op hun beurt voor bepaalde onderdelen van de geschiedschrijving eigen specifieke methodes en opgaven hebben (numismatiek, paleografie, etc.). De geschiedenis en haar hulpwetenschappen beschikken dan ook over een eigen technische taal en technische terminologie,

die noodzakelijke instrumenten zijn voor de adequate behandeling van technische problemen. Deze technische taal is echter niet gesloten of esoterisch, ze is open en kan door eenieder worden geassimileerd die de nodige begaafdheid en tijd heeft.

7. *Een zekere graad van abstractie en generalisatie*

De geschiedschrijver streeft ernaar om door te abstraheren en te generaliseren zeer talrijke feiten te zien als verschijnselen van grote samenhangen, van veelomvattende maatschappelijke ontwikkelingen. Zo zal hij bijvoorbeeld een zeer grote massa feiten en verschijnselen in de staatsinstellingen van West Europa vanaf de 12^e eeuw, die zich in zeer verschillende milieus en talrijke landen hebben voorgedaan, begrijpen, samenvatten en beschrijven als aspecten van enkele fundamentele processen, zoals daar zijn centralisatie, organisatie, rationalisatie en bureaucratisatie. Het is inderdaad een algemeen Europees verschijnsel geweest in die periode dat in kerk en staat het centrale bestuur aan macht en invloed won, dat voor de verschillende functies van het bestuur (financiële, gerechtelijke etc.) gespecialiseerde permanente diensten of organen ontstonden, dat talrijke oeroude irrationele gebruiken en opvattingen ter zijde werden geschoven en dat het gebruik van het geschrift in het bestuur enorm toenam. Deze generaliserende en abstraherende beschrijving vat ontelbare feiten in één zinrijk verband samen. Tegenwoordig wordt hieraan meer belang gehecht dan vroeger. Toen was de beste historicus degene die de beste waarnemer was, die het scherpst bepaalde karaktertrekken had geobserveerd; tegenwoordig is de beste historicus eerder degene die het verband kan aantonen tussen het grootste aantal schijnbaar uiteenliggende feiten en fenomenen.

8. *Een zekere graad van schematisatie heeft zich ook in de geschiedschrijving een weg gebaad.*

Wanneer problemen van een hoge complexiteit behandeld worden, constateert men dat personen, datums, plaatsen, politieke en militaire feiten e.d.m. de neiging hebben om uit de historische studies te verdwijnen: wel een opvallend contrast met vroegere tijden, toen vele geschiedkundige verhalen vrijwel uitsluitend bestonden uit namen en daden van vorsten, politici en generaals. Tegenwoordig wordt veel gewerkt met types van maatschappelijke structuur (feodale maatschappij, kapitalistische maatschappij e.d.m.). Men werkt met enkele grote « Idealtypen » (M. Weber) en de geschiedschrijver spant zich dan in om deze types van maatschappij grondig te analyseren, de

overgang van één type naar een ander te beschrijven, precies de chronologie daarvan te bepalen en de causaliteit te achterhalen. Men komt dus tot een chronologische typologie. Zo veel wordt trouwens tegenwoordig aan het opsporen van etappes en stadia in de menselijke ontwikkeling gedaan dat men — met een weinig aantrekkelijk neologisme — van een ware « stadiologie » in de geschiedvorsing zou kunnen spreken, d.i. de kunst om steeds meer stadia te onderscheiden en hun opeenvolging te beschrijven en uit te leggen.

9. *De mathematisatie.*

In alle wetenschappen waar het pro subjecta materia mogelijk en aangewezen is wordt tegenwoordig het wiskundige element ingeschakeld. Dit is ook in de geschiedvorsing gebeurd. De mogelijkheden zijn beperkt, omdat bepaalde aspecten van het verleden zich nu eenmaal niet lenen tot mathematisatie en omdat helaas voor zeer vele gebieden de nodige cijfergegevens ontbreken. Doch afgezien van deze beperkingen, is het gebruik van berekening en statistiek in de laatste tijden in de historische studies sterk vooruitgegaan. Waar men vroeger volstond met schattingen of appreciaties als « aanzienlijk », « gering » e.d.m., worden thans cijfers geeist en geboden. Dit geldt vanzelfsprekend voor de economische en de demografische sector, doch ook in de tekstkritiek, de sociale geschiedenis (historische criminologie, graad van democratisatie van het openbaar bestuur, belang van de lijfeigenschap) e.d.m. wordt met cijfers gewerkt. Dat dit streven naar de betrekkelijke zekerheid der cijfers oud is moge blijken uit het volgende citaat van Roger Bacon « Probatum per rationem quod omnis scientia requirit mathematicam » (Opus Maius, ed. J. H. BRIDGES, I, bl. 103).

10. *Causaliteit en coïncidentie.*

De historicus is erom bekommerd toevallige coïncidentie wel te onderscheiden van oorzakelijk verband. Positief betekent dit dat hij tracht de invloed van allerlei factoren na te gaan en de fenomenen uit te leggen zowel als ze te beschrijven; negatief betekent dit dat hij de rol van het toeval, het louter samenvallen in tijd en ruimte zonder causaal of functioneel verband, waar dit uit de analyse der feiten blijkt, zal in het licht stellen.

11. *Wetmatigheden.*

De historicus laat niet na zekere wetmatigheden aan te stippen, waar deze uit de feiten blijken. We denken aan zekere cyclische bewegingen,

aan de steeds weerkerende orde van bepaalde etappes in de politieke structuur of in de mentaliteit; zie bijvoorbeeld het optreden van feodale structuren wanneer bepaalde omstandigheden verenigd zijn. Hier evenmin als in andere wetenschappen staan we voor absolute wetten. Hier past hetgeen Prof. Groenewold heeft gezegd voor zijn eigen wetenschapstak: « In de natuurwetenschap is elke wet voorlopig en kan ze later gereviseerd of gerelativiseerd worden ».

Ziedaar een aantal kenmerken van de moderne geschiedschrijving als wetenschap. In feite wordt nooit een absolute wetenschappelijke standaard bereikt, wordt nooit aan de wetenschappelijke vereisten op absolute wijze voldaan. Dit is vooreerst omdat bij de behandeling van de menselijke geschiedenis de historicus, die zelf mens is, een zekere maat van subjectiviteit niet kan vermijden. Dit is vervolgens zo, omdat een willekeurig element besloten ligt in de keuze van het bestudeerde onderwerp, de gestelde problematiek, de geraadpleegde bronnen en de aangevoerde « veelbetekenende feiten ». Tenslotte is er de moeilijkheid dat de historicus tegelijk waarnemer is van de historische stroom en er zelf deel van uitmaakt. Hij bevindt zich in zekere mate midden in hetgeen hij observeert. Dit is trouwens een algemene conditie der sociale wetenschappen, waar de mens tegelijk object en subject van studie en kennis is.

II. Belang van de historische wetenschap

De belangstelling voor de geschiedenis beweegt zich op zeer uiteenlopende niveaus en in zeer verschillende conteksten, zoals bijvoorbeeld het voldoen van de eenvoudigste nieuwsgierigheid omtrent zijn eigen afstamming of de geschiedenis van zijn eigen geboortedorp. Op het hoogste niveau kan men wellicht stellen dat het belang van de geschiedenis uiteindelijk hierin bestaat dat ze de rijkste bron van kennis daarstelt voor de studie van de oorsprong en de ontwikkeling van de mens en de menselijke samenleving. En het is wel overbodig erop te wijzen dat de kennis van de menselijke samenleving, haar ontwikkeling en structuur, onontbeerlijk is voor een juist inzicht in haar behoeften en voor het nemen van adequate beslissingen. De onwetendheid omtrent de menselijke samenleving is even verwerpelijk als de onwetendheid omtrent de structuur en de krachten van de natuur. Onwetendheid en onkunde gaan al te vaak hand in hand en met fatale gevolgen.

III. Plaats van de geschiedschrijving in het tegenwoordige geestesleven

Voor enkele jaren heeft C. P. SNOW het thans veel vermelde contrast uitgewerkt tussen de « twee culturen », de wetenschappelijke en de literaire, en betreurd dat het ontbrak aan contact en begrip tussen hun respectieve beoefenaars. Het was echter klaar dat de Engelse auteur het contrast wat al te scherp had uitgewerkt en vnl. dat niet alle denkwijzen en disciplines van onze tijd zich geredelijk lieten onderbrengen in het ene of het andere kamp. Er had zich nl. een groep van wetenschappen gevormd die noch tot de wis- en natuurkunde, noch tot de literaire vakken behoorden, een « derde cultuur » dus. En inderdaad, niet lang geleden heeft C. P. SNOW de idee van zo een « Third Culture » uitgewerkt en verdedigd (1). Welke ook de blijvende waarde weze van dit onderscheid, duidelijk is dat de historische muze vroeger een literair vak was, een vorm van bellettrie, terwijl ze thans met economie, sociologie, menselijke aardrijkskunde e.d.m., eerder een soort no man's land vormt tussen de literaire en de natuurwetenschappelijke gebieden. Er is daar inderdaad een studiegebied dat de maatschappij tot onderwerp heeft in haar verschillende aspecten en vanuit verschillende gezichtspunten bekeken, studiegebied dat een eigen gestalte heeft en specifieke methodes aanwendt en zich daardoor onderscheidt zowel van de wis- en natuurkunde als van de literaire cultuur.

IV. Geschiedenis : een wetenschap zonder experiment

Uit wat voorafgaat moge blijken dat de geschiedschrijving een wetenschap is met een eigen plaats en een eigen methode. Ze is echter een wetenschap zonder experiment. De techniek van het experiment, die door zoveel wetenschappelijke disciplines wordt toegepast, staat de historicus als dusdanig niet ter beschikking. Dit is uiteraard zo, het volgt uit de natuur zelf van het studieobject van de historiografie, nl. het verleden, de menselijke gedragingen die plaats hebben gehad en voorbij zijn, zodat ze zich per definitie onttrekken aan experimentele ingrepen. Men kan de tegenwoordige mens en de tegenwoordige maatschappij aan experimenten ontwerpen,

(1) C.P. SNOW, *The Two Cultures and the Scientific Revolution* (Rede Lecture 1959) werd samen met zijn *Second Look* (Times Literary Supplement, 25 Oktober 1963) in één deeltje uitgegeven door de Cambridge University Press onder de titel *The Two Cultures: and a Second Look*.

niet deze van het verleden (2). Nu is het verleden moeilijk te bepalen. In strikte, chronologische zin is verleden alles wat noch heden, noch toekomst is. Elke minuut die voorbij gaat behoort automatisch tot het verleden. Dit is geen voldoende criterium om « het » verleden als historisch studieobject te definiëren, waar een zekere graad van afgesloten-zijn essentieel is om van een gebeurtenis, een periode enz. een geschikt onderwerp van historische studie te maken, in tegenstelling tot een actuele sociologische enquête of een journalistiek verslag.

Deze toestand is paradoksaal. Terwijl de menselijke geschiedenis als één lang experiment kan worden beschouwd, is het precies aan de historicus ontzegd om op dit voorbije deel van het menselijk avontuur experimenten uit te voeren. Inderdaad, het wetenschappelijk experiment kan worden gedefinieerd als een repeteerbare waarneming van een fenomeen in speciale voorwaarden, die vooraf geselecteerd zijn in functie van een bepaalde problematiek (veelal: het opsporen van factor-effect verband); het is dus een ingreep in de gewone condities, in de ongedwongen gang van zaken. Het is goed eraan te herinneren dat van « experiment » ook in een veel algemenere zin wordt gesproken en wel als een proef, een poging, een nieuwe formule (bijvoorbeeld een literair, linguïstisch « experiment »), waarvan men de resultaten voorlopig moet afwachten.

Het wetenschappelijk experiment is vooral belangrijk om een causaal verband dat door de observatie van bepaalde coïncidenties wordt gesuggereerd te bevestigen of te verwerpen en wel door het scheppen van condities waarin alle factoren gelijk zijn buiten één enkele, die gewijzigd of geëlimineerd wordt (3). Welnu, ik kan het verleden niet doen herrijzen met uitschakeling of toevoeging van bepaalde factoren, personen of omstandigheden. Hoe interessant het ook zou zijn het verloop der wereldgeschiedenis te kennen indien Cleopatra een lelijke, lange neus had gehad, dit moet ons verborgen blijven (4). Is misschien het speculeren over hetgeen zou gebeurd zijn indien Willem de Veroveraar Engeland niet had veroverd een soort heimwee van de historicus naar de hem ontzegde, experimentele methode?

De geschiedschrijving is niet de enige wetenschap zonder experiment, ze gelijkt hierin op de astronomie. Ook deze laatste kan met haar studie-

(2) Hoogstens zou een historicus-politicus een sociaal experiment kunnen doen om uit het resultaat door analogie conclusies te halen betreffende een vergelijkbare situatie in het verleden. Doch als wetenschappelijke techniek is dit een weinig realistische propositie.

(3) Ik verwijs hier naar het voorbeeld van de kikkerlarve aangehaald door Dr. Denucé in zijn lezing van 4 november 1963.

(4) Zie bijv. J. B. Bury, *Cleopatra's Nose*, 1916 (herdr. in Bury's *Selected Essays* van 1930).

object, de hemellichamen, geen experimenten uitvoeren. En naar we van Dr. Denucé hebben vernomen, was ook de biologie tot in de 20e eeuw niet verder geraakt dan de observatie van hetgeen de natuur bood, zonder experimenteel ingrijpen.

De Geschiedenis is dus tot observatie veroordeeld wanneer ze wetenschappelijk wil zijn. Dit betekent niet dat ze bij de loutere accumulatie van precies beschreven feiten uit het verleden stilstaat (hetgeen wel eens als « *histoire historisante* » wordt beschreven). Integendeel, als alle echte wetenschap, speurt ze naar oorzakelijke verbanden en brede samenhangen. De pijnlijke ontstentenis van het experiment wordt ten dele gecompenseerd door de uiterste verfijning van de observatiemethode (archeologische en historische) en de ongehoorde uitbreiding van de kennis der toestanden uit het verleden. De massa der gekende gegevens over het verleden die door de moderne archeologie en geschiedschrijving is geaccumuleerd heeft fantastische proporties aangenomen.

Doch er is een andere techniek die nog in belangrijker mate als een Ersatz, een zeer onvolmaakt vervangingsmiddel van het experiment kan worden aangewend, nl. de vergelijkende methode. We bedoelen het opsporen van analoge situaties en structuren waarin één bepaald element ontbreekt of verschilt. Indien de toestand die de historici interesseert ook voorkomt daar waar een bepaalde factor ontbreekt, dan is al dadelijk uitgemaakt dat deze factor voor de bestudeerde toestand niet determinerend kan zijn geweest. Het komt dus hierop neer dat de historicus die een bepaalde voorbije situatie of structuur niet kan herscheppen, zoekt naar een voorbije situatie of structuur (lieft uit dezelfde tijd) die vergelijkbaar of zelfs gelijk is, op één bepaalde factor na. Hoe onvolmaakt alle vergelijking ook weze, toch wordt momenteel de grootste aandacht besteed aan het vergelijkend historisch onderzoek ⁽⁵⁾. Er dient echter onmiddellijk aan toegevoegd dat de comparatief-historische methode tot nog toe slechts zeer bescheiden resultaten heeft bereikt. Wel werd en wordt op grote schaal vergelijkbaar materiaal bijeengebracht, doch met de eigenlijke vergelijking, laat staan conclusies uit deze vergelijking, is nog nauwelijks een aanvang gemaakt. De vruchtbaarheid van de methode is echter evident. Veronderstel dat een fenomeen wordt toegeschreven aan de feodaliteit. Het zal volstaan een vergelijkbaar, niet-feodaal land (zo mogelijk uit dezelfde tijd, om een aantal variabelen al dadelijk uit te schakelen) op te sporen, waar zich het fenomeen in kwestie ook voordoet, om te besluiten dat de feodaliteit niet kan verantwoordelijk worden gesteld. Veronderstel,

(5) Zie bijvoorbeeld de massale comparatief-historische studies verschenen in de *Recueils de la Société Jean Bodin*.

om een tweede voorbeeld te nemen, dat een bepaalde toestand op het continent van Europa in de latere Middeleeuwen wordt toegeschreven aan de invloed van het herrezen Romeinse recht (dat o.m. het privaat recht sterk heeft beïnvloed): men zal comparatief nagaan of in Engeland, waar het privaatrecht is ontsnapt aan deze romanisatie, het fenomeen niet wordt aangetroffen.

Hoe doeltreffend deze methode is wordt bijvoorbeeld aangetoond door een zeer recent artikel van de hand van een vooraanstaand Amerikaans mediëvist, Prof. Bryce Lyon, aangaande het probleem van de sociale achteruitgang van de boeren in Engeland in de 13^e eeuw. De historici Postan en Kosminsky hebben deze verslechting toegeschreven aan de invloed van de opgang der steden, die de vraag naar voedsel deed stijgen, de prijs der voedingswaren naar omhoog stuwde en dus de heren aanzette om steeds hogere prestaties (vooral in natura) te eisen van hun horigen. Deze redenering leek aanvaardbaar, doch een vergelijkend onderzoek ingesteld door Prof. Lyon toonde aan dat in een aantal landen die minstens een even sterke stedelijke ontwikkeling hadden gekend de sociale positie van de landbouwers was verbeterd en de onvrijheid gereduceerd (6). Hoe moeilijk het probleem van het causale verband kan zijn moge ook blijken uit de controverse over de ware aard van de beeldenstorm van 1566, geresumeerd in de vraag «hongerjaar of wonderjaar»? De oudere opvatting terzake was dat de beeldenstorm een louter godsdienstig fenomeen was geweest in zijn karakter en in zijn factoren. Dan kwam het werk van E. KUTTNER, *Het hongerjaar 1566*, Amsterdam, 1949, dat een nieuwe opvatting bracht: de gewelddaden zouden hongeroplopen zijn geweest, de beeldenstorm zou een sociaal oproer zijn geweest. Inderdaad was in juli-augustus 1566 het graanprijsniveau iets boven het normale van de zestiger en zeventiger jaren en was er bij kleine prijsstijgingen grote nervositeit wegens de herinnering aan de recente hongers (7). En inderdaad bleek dat er te Gent in augustus 1566, periode van de beeldenstorm aldaar, hongeropstootjes waren geweest met o.m. een plundering van de korenmarkt (8). Ook bleek, al was dit minder significant, dat er onder de beeldenstormers aldaar heel

(6) B. LYON, *Encore le problème de la Chronologie des Corvées* (Le Moyen Age, 1963, bl. 615-630).

(7) Een verband tussen de belemmerde korentoevoer en de beeldenstorm werd reeds gelegd door E. C. G. BRUNNER, *Die dänische Verkehrssperre und der Bildersturm in den Niederlanden im Jahre 1566* (Hansische Geschichtsblätter, XXXIII, 1928, bl. 97-110).

(8) Chronologie als volgt: markt te Gent op 19, 21 en 23 augustus. Op 19 augustus stijgt de graanprijs en op 21 augustus opnieuw. Op 17 augustus was te Gent het gerucht verspreid van de beeldenstorm in het Westkwartier; korenoproer te Gent op 21 augustus; beeldenstorm op 22 en 23 augustus.

wat arme lieden waren ⁽⁹⁾. Toch blijven een aantal vraagtekens onbeantwoord. Er zijn andere duurtelijaren geweest, zonder gevolgrijke uitbreiding, laat staan uitbarsting van protestantse actie in de beschouwde periode. En wanneer men de chronologie precies bestudeert, wordt men getroffen door het feit dat te Gent het korenoproer op 21 augustus plaats had vlak vóór de St. Nikolaaskerk die onaangeroerd bleef, dat de beeldenstorm er pas de 22^e begon en dat op 23 augustus, ook een dag van beeldenstorm te Gent, de korenmarkt onverstoord plaats had ⁽¹⁰⁾. Men constateert ook dat aan de beeldenstorm een niet onaanzienlijk aantal welstellende en voor-
aanstaande burgers hebben deelgenomen. Dus toch twee in wezen verschillende fenomenen, het ene van religieuze, het andere van sociale aard, die zich naast elkaar hebben afgespeeld zonder enig wezenlijk verband, met beeldenstormers die optraden volgens hun eigen plan en opdracht en niets te maken hadden met de zenuwachtige massa's die de graanmarkt plunderden? Of toch een verband — en werd de markt op 22 en 23 augustus met rust gelaten wegens de sterke bewaking en konden de hongerigen hun gevoelens botvieren op de niet-bewaakte kerken? Doch op 23 augustus werd door tussenkomst van het stadsbestuur goedkoop graan op de markt gebracht!

Zo ver staat thans het debat. Het definitieve antwoord zal afhangen van de resultaten van nog grondiger en gedetailleerder onderzoek, prosopografisch, topografisch en chronologisch. Zo wordt zeer geleidelijk en tastend, door het formuleren van hypothesen, het debatteren en het aanvoeren van steeds meer relevant feitenmateriaal de realiteit meer en meer benaderd en komt men door verfijnde observatie, confrontatie en vergelijking van gegevens tot dieper inzicht en bredere kennis.

V. Geschiedenis en menselijke zelfkennis

Het historisch verhaal als middel tot zelfkennis is een der oudste denk- en kenvormen van de mens. Het is ook één der universeelste en der verscheidenste: primitieve krijgslieden uit het grijze verleden mondeling overgeleverd of statige geleerde folios in moderne bibliotheken, polemische

(9) Zie als recentste bijdrage hierover M. DELMOTTE, *Het Calvinisme in de verschillende bevolkingslagen te Gent (1566-1567)* (Tijdschrift voor Geschiedenis, 76, 1963, bl. 145-176).

(10) We danken de Heer J. Scheerder die zo vriendelijk is geweest ons enkele gegevens uit zijn niet gepubliceerde voordracht gehouden te Brussel op 17 november 1963 over het onderwerp: « De Problemen van het Wonderjaar (1566-1567) » te laten aanhalen en de passus terzake heeft willen herlezen, opdat we zeker zouden zijn dat we zijn gedachte precies hadden weergegeven.

en metafysisch geladen geschriften of antiquarische en erudiete studies zonder een rimpel van onrust in de buurt. Het lijkt ons dat men in deze grote verscheidenheid drie hoofdvormen van historisch verhaal kan onderscheiden, die alle drie zeer oud, hoewel misschien niet alle even oud zijn. Ze verdienen gekarakteriseerd te worden.

1. Een eerste grote historische denkvorm zouden we de metahistorische willen noemen (men spreekt thans van metahistorie zoals men vroeger van metafysica sprak als de filosofie der ultieme realiteit en zoals men van onderzoek der meta-structuur spreekt als dat naar de laatste geheimen der natuur). Het zijn de grote mythologieën, revelaties, profetische visies en historico-filosofische systemen die een antwoord geven op de vraag naar de oorsprong van het heelal en de mens en de reden van de « condition humaine ». Deze geschiedenis tracht ineens, langs een korte alles-omvattende weg, het geheel van de menselijke genese en geschiedenis, die ze in een bepaalde zin ziet evolueren (finaliteit!), te beschrijven en te verklaren. Vaak zelfs wordt ook de toekomst en met name het wereldeinde of een paradijselijke bekroning van de geschiedenis geëxtrapoleerd (het millennium heeft o.m. in het Westerse denken steeds een fascinerende kracht gehad). Deze religieuze of filosofische monocausale voorstellingen zijn oeroud en altijd jong, ze zijn een permanente menselijke denkvorm en bogen op een ononderbroken traditie.
2. In duidelijk contrast hiermee staat de kritische, wetenschappelijke studie van het verleden. Dit is het terrein van het bescheiden onderzoek van een als zeer complex beschouwde causaliteit. Hier is geen pretentie de toekomst te kennen of universele wetten van de geschiedenis, laat staan haar ultieme finaliteit te onderscheiden. Hier is het parool: geduldig oogsten van vaststaande, controleerbare gegevens, langzame vordering in kennis en begrip, o.m. betreffende zekere regelmatigheden (cyclische ontwikkelingen) en de samenhang van talrijke, schijnbaar geïsoleerde fenomenen. Dit is de lange weg: de vooruitgang en de exploratie gebeuren stuksgewijs, men verklaart en kent niet alles ineens, men heeft niet dadelijk de sleutel voor alle geheimen. Deze weg is wetenschappelijk waardevol omdat hij minder aan intuïtie en meer aan controleerbare observatie overlaat. Men vergelijk bijvoorbeeld wat de grote wereldmythologieën en revelaties te zeggen hebben over de oudste geschiedenis van de mens met de tastende vorderingen van paleontologie, antropologie en archeologie, die langzaam gegevens verzamelen en tot voorlopige voorstellingen komen. De twee beschreven systemen zijn wel zeer verschillend van aard; ze begrijpen elkaar dan ook niet. Wie aanhanger is van de eerste denk-

wijze verwijt de anderen dat ze zinloos feiten aaneenrijgen — zoals een kind mooie vlinders vangt om ze zorgvuldig op een speldekussen vast te prikken — zonder iets te begrijpen van de samenhang, de eigenlijke stuwende krachten en de finaliteit van de geschiedenis. De denkers van de tweede groep verwijten aan de eersten dat ze op geloof en intuïtie en veralgemening van een zeer beperkt feitenmateriaal voortgaan en de complexe realiteit vereenvoudigen en schematiseren tot vervalsens toe (11).

Een interessant voorbeeld van de uitleg van het historisch gebeuren in het licht van één enkele factor is het toekennen van de centrale rol aan de klassenstrijd in alle, zelfs de meest uiteenlopende aspecten van de menselijke geschiedenis, het weze het ontstaan van het Engelse Parlement in de Middeleeuwen (12) of de opkomst der gecentraliseerde monarchieën in West-Europa in de 12e-13^e eeuw (13) of alle godsdienstige en kerkelijke verschijnselen in de geschiedenis (14). Het contrast tussen de eerste en de tweede historische denkwijze is in zekere mate terug te voeren tot persoonlijke aanleg (contrast tussen Hegeliaanse en Russelliaanse intelligenties) en tot nationale tradities. De meest uitgesproken pragmatische, analytische historiografie is thans wel de Britse; de meest ideologische de Russische (die wel bijzonder sterk doet denken aan het woord van C. Schmid dat het moderne denken gesecculariseerde theologie is) (15). De beide extremen zijn nadelig, omdat ze allebeide dreigen dood te lopen, het ene in de

(11) Een typisch voorbeeld van zulk een dovemansgesprek kan men vinden in de kritische bespreking van het werk van mijn Gentse collega S. J. De Laet, *L'archéologie et ses problèmes* door A. Mongaut in *Sovetskaja Archeologia*, 4, Moskou, 1957, bl. 195-198.

(12) E. A. KOSMINSKY, *Les ouvrages des historiens Soviétiques sur l'histoire des assemblées représentatives de l'Europe Occidentale* (Standen en Landen, XVIII, Leuven, Parijs, 1959, bl. 177-196).

(13) V. BIRIOUKOVITCH en I. LEVITSKI, *Le Moyen Age* (Recherches internationales à la lumière du marxisme, n° 37, Parijs, 1963, bl. 18-19) (= vertaling van de Inleiding van dl. III der *Vsemirnaia Istoria*, Moskou, Akademie der Wetenschappen, 1957).

(14) *Ibid.* bl. 21: « Les différents systèmes religieux et les différentes organisations ecclésiastiques avaient un seul et même but: renforcer la domination des féodaux sur les masses opprimées et exploitées ». De auteurs zeggen verder dat de talrijke middeleeuwse ketterijen sociale opstanden waren. Volgens hun stelling hadden deze toch een anti-godsdienstig of minstens een a-godsdienstig karakter moeten hebben; het tegendeel is echter, zoals ze zelf zeggen, het geval: ze namen een godsdienstige, zgn. ketterse inkleiding aan. Blijkbaar was het religieus gevoel toch nog iets anders dan een techniek in de handen van onderdrukkers.

(15) Zie de belangrijke beschouwingen van T. J. G. LOCHER, *De Nieuwe Tijd*, in: W. DEN BOER, F. W. N. HUGENHOLTZ en T. J. G. LOCHER, *Gestalten der Geschichte*, Den Haag, 1960, bl. 168-244. De auteur heeft het o.m. over de « ideologische dienstbaarheid ».

doolhof van de loutere bewering en de door de staat gecontroleerde ideologie, het andere in het drijfzand van de egale aaneenrijging van belangrijke en onbelangrijke feiten en datums.

3. De derde vorm van historiografie is dan de utilitaire, gericht op het verheerlijken van «grootheid» van alle slag, nationale, dynastische e.d.m., het verrechtvaardigen van bepaalde initiatieven, het voldoen van eenvoudige nieuwsgierigheid, het opsporen van curiosa en anecdoten. De tijd ontbreekt om hierbij te blijven stilstaan.

VI. Geschiedschrijving een «toegepaste wetenschap»?

De gedachte dat men de maatschappij kan omvormen op basis van de lessen der geschiedenis is invloedrijk. De geschiedenis werd en wordt veelvuldig gebruikt door politici en sociale profeten als een intellectueel wapen. Het geloof aan de herhaling van de geschiedenis speelt hier een grote rol en ook de mening dat men door de geschiedenis te bestuderen bepaalde schadelijke elementen kan ontdekken die men maar heeft te elimineren om een betere samenleving tot stand te brengen. Er is geen twijfel aan dat inderdaad de studie der geschiedenis en de indrukwekkende kataloog van dwalingen die men er in vindt tot de verlichting van de mens kan en moet bijdragen en hem in staat stellen zijn beslissingen te nemen op basis van betere informatie en juistere inzichten dan vroeger het geval was.

R. C. VAN CAENEGEM.